

Pacifisme og militarisme

Den 24. august 1898 fik de udenlandske diplomater ved det russiske hof, som var samlet til deres ugentlige møde med udenrigsministeren, grev Muravjev, overrakt et memorandum udfærdiget af zar Nikolaj II. Dette blev indledt med en ekstraordinær erklæring: ”Bevarelse af den almene fred og en mulig reduktion af den umådelig holdne oprustning, der nu belaster enhver nation, er idealer, som enhver nation bør efterstræbe.” Over de seneste tyve år, fortsatte zaren, har der over hele Europa rejst sig en folkelig støtte til international forsoning; mennesker alle vegne stønner under byrden af stadig farligere og ubærligt dyre oprustninger. Tiden er kommet til at frigøre staternes ressourcer til fredelige formål ved at bremse våbenproduktionen og arbejde på at skabe en varig harmoni mellem nationerne. For at drøfte disse spørgsmål inviterede Nikolaj regeringerne til en konference, som ville, håbede han, blive ”en glædelig ouverture til det kommende århundrede”.¹

I Europas hovedstæder blev Nikolajs invitation hilst varmt velkommen – i det mindste offentligt. ”Dette forslag”, forsikrede den tyske kejser Wilhelm II sin kejserlige fætter, ”stiller endnu en gang de rene og ophøjede motiver, som styrer dine råd, i et klart lys og vil indbringe dig alle menneskers bifald.” Privat fandt Wilhelm dog intet at bifalde. Ideen, mente han, var et resultat af Ruslands økonomiske udmattelse blandet med Nikolajs egen ”humanisti-

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

ske nonsens” såvel som ”lidt djævelskab”. Lord Gough, den britiske gesandt i Berlin, meddelte det tyske udenrigsministerium, at hans regering helt og holdent gik ind for konferencen. Det er uheldigt, fortsatte han med et vidende smil, at Parlamentet ikke er samlet, for det ville have kunnet vedtage en resolution imod krig. Vi ved selvfølgelig alle, fortsatte Gough, at proklamationer om fred og nedrustning ikke vil føre til noget praktisk resultat.³

Trods denne fremherskende skepsis accepterede alle magterne i sidste ende zarens invitation. Efter den sædvanlige uoverensstemmelse om, hvem der var berettiget til at deltage (Italien insisterede på, at Vatikanet ikke skulle inkluderes, briterne nedlagde veto mod boerne, og det lykkedes Rusland at få en invitation til Bulgarien, skønt dette formelt stadig var en del af Det Osmanniske Rige), endte det med at blive seksogtyve lande, som sendte deres repræsentanter – disse lande omfattede alle de europæiske stater, store som små, USA, Japan, adskillige latinamerikanske lande, samt Det Kinesiske, Det Persiske og Det Osmanniske Rige. De fleste delegationer blev anført af en højt placeret diplomat, sædvanligvis en ambassadør. For eksempel udpegede USA Andrew Dickson White, som tidligere havde været rektor på Cornell University, og som på den tid var USA's repræsentant i Berlin. De fleste vigtige stater sendte tillige militære eksperter, inklusive så prominente figurer som kommandør Alfred Thayer Mahan, professor på U.S. Naval War College og forfatter til den klassiske *Influence of Sea Power upon History*, og Sir John Fisher, som snart skulle blive cheffarkitekten for den britiske flådes reformer og ekspansion.

Den Internationale Fredskonference indledtes officielt den 18. maj 1899, hvor 130 repræsentanter samledes i ”Huis ten Bosch” (Huset i skoven), et smukt slot fra det 17. århundrede i nærheden af Haag, for at høre de festtaler, der hører sig til ved sådanne lejligheder. Da politiske emner udtrykkeligt var blevet holdt ude af agendaen, og spørgsmålet om en generel nedrustning hurtigt var taget af bordet, koncentrerede de delegerede deres opmærksomhed på tre sæt af spørgsmål, som blev overdraget til særskilte komiteer

til overvejelse: forbud mod bestemte typer af våben; en detaljeret udformning af de regler for krig, som der var blevet gjort udkast til på Genèvekonferencerne i 1864 og 1868; og en løsning på internationale tvister gennem mægling og voldgift.

Som det var forventet, modsatte de professionelle militærfolk sig energisk enhver bindende aftale om våben, som kunne virke til fordel for en mindre samvittighedsfuld modstander. Krig var, hævdede de, grundlæggende barbarisk og grusom. Hvorfor så stridtes om detaljer? Som admiral Fisher formulerede det, var det lige

Delegerede på Første Internationale Fredskonference i Haag, maj-juni 1899.

så umuligt at forestille sig en human krig som et humant helvede. Under påberåbelse af sine kvalifikationer som historiker tilføjede kommandør Mahan, at våben aldrig var blevet forkastet, udelukkende fordi de forekom barbariske. Ikke desto mindre herskede der enighed blandt civilisterne om, at civiliserede stater kunne og burde forbyde produktion af visse våben – for eksempel bomber med kvælende gasser og ekspanderende projektiler – og fremføringssystemer – balloner og ubåde, i det mindste for en prøveperiode på fem år.

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

De delegerede kæmpede med spørgsmål om den retlige stilling for kombattanter, som var blevet såret eller taget til fange – spørgsmål som en stat, der bekymrede sig om sine borgersoldater, ikke kunne ignorere. Der blev også gjort ihærdige forsøg på at beskytte handelsskibe og at begrænse flådebombardementer af ikke-militære mål på land; der var i begge tilfælde tale om forsøg på at beskytte det civile samfund så meget som muligt. De tyske repræsentanter, som huskede deres hærs vanskelige kamp mod franske partisaner under krigen 1870-71, insisterede på, at der skulle skelnes klart mellem regulære tropper og civilister. Kun de førstnævnte var legitime kombattanter; enhver anden med et våben skulle skånseløst nedkæmpes uden hensyntagen til krigens love. Under betragtelige vanskeligheder lykkedes det de delegerede at nå frem til nogle kompromisresolutioner om disse emner.

Endelig behandlede Haagkonferencen forslag til fremme af fredelige løsninger på internationale konflikter, hvilket af mange delegerede blev set som det mest lovende og betydningsfulde emne på dagsordenen. Ingen af de store magter var indstillet på at acceptere bindende voldgift, hvilket ville have kompromitteret deres suveræne ret til selvforsvar. Men mange diplomater anerkendte værdien af en international domstol, ved hvilken konflikter kunne løses. Voldgift appellerede især til amerikanerne, som indså, at skulle en sådan fejle, ville deres store oceanglacis give dem masser af tid til at forberede en militær reaktion. Tyskerne var mistænksomme over for voldgift af den modsatte årsag; de frygtede, ikke uden grund, at en potentiel modstander kunne udnytte voldgiftsprocessen til at maskere militære forberedelser og dermed eliminere deres eneste komparative fordel: hurtig mobilisering. Med nogen tøven tilsluttede tyskerne sig de øvrige magter i en accept af det princip, at ”i spørgsmål af lovmæssig karakter og især i fortolkningen eller anvendelsen af internationale konventioner anerkendes voldgift af signatarmagterne som værende det effektiveste og samtidig det retfærdigste middel til at afgøre konflikter på, som diplomatiet ikke har været i stand til at bilægge”.⁴ Der blev etab-

leret en domstol. I praksis vedblev voldgift imidlertid med at være frivillig og begrænset til forhold, der ikke vedrørte en stats ære eller vitale interesser.

Den 29. juli afsluttedes konferencen med publiceringen af et slutdokument, som bestod af tre konventioner (om den fredelige afgørelse af internationale konflikter, lovene for krig på landjorden og lovene for krig på havene), tre deklamationer (om forbudet mod produktion af bestemte våben i fem år) og syv resolutioner, som udtrykte de deltagendes "meninger" om en række spørgsmål, inklusive det ønskelige i at afholde en yderligere konference. Bortset fra nogle få af de mest søvndyssende resolutioner blev ingen af disse punkter enstemmigt vedtaget. Adskillige lande, inklusive USA, føjede forbehold til de bestemmelser, som de underskrev.

Det er let nok at affærdige Haagkonferencen som en forsamling af tåber, et grotesk præludium til århundredets forestående tragedier. Tre måneder efter konferencens afslutning gik briterne i krig mod boerne i Sydafrika; mindre end fem år senere var to af de store deltagerlande, Rusland og Japan, involverede i fjendtligheder; i 1911 indledte Italien et uprovokeret angreb på Det Osmanniske Rige og udløste hermed en række blodige konflikter på Balkan, som i sidste ende skabte katastrofen i 1914. I betragtning af den flodbølge af vold, som skyllede ind over Europa den første halvdel af det 20. århundrede, forsvinder de få uger i Haag ud af syne, druknet i blodet fra millioner. Men selv om skeptikerne fik ret vedrørende konferencens praktiske resultater, så er det værd at huske, at bag al den opportunistiske retorik, den manglende tillid og de vage kompromisser lå det spørgsmål, som skulle blive stillet igen og igen i det følgende århundrede: Hvordan kunne krigens destruktive kraft, sådan som den var blevet udformet af demokratisk politik og teknologiske fremskridt, begrænses?

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

* * *

Hvor skeptiske de europæiske regeringer end måtte have været over for den praktiske betydning af Haagkonferencen, så indvilligede de dog i at deltage i den, fordi de ikke ønskede at fremstå som indifferente over for fredens sag. De erkendte, som zar Nikolaj havde gjort det i sit oprindelige manifest, at ”der i de seneste tyve år er vokset en forhåbning frem om fred i hver eneste civiliserede stats bevidsthed”. Selv Friedrich von Holstein, en tysk embedsmand uden sympati for pacifistiske følelser, anerkendte, at ”ideen om nedrustning ikke vil dø”.⁵ Og mens kun et mindretal af europæerne mente, at krig kunne afskaffes fuldstændigt, og endnu færre gik ind for fuldstændig afrustning, var der mange, som ikke længere mente, at krig var ønskelig eller et uundgåeligt politisk instrument. Bernhard von Bülow, den tyske udenrigsminister og kommende kansler, havde forstået denne offentlige stemning, da han skrev de følgende instruktioner til lederen af Tysklands delegation i Haag: ”Ved konferencens afslutning må vi være i stand til over for den tyske offentlighed at påvise, at vi har forsøgt at hellige konferencens humanitære arbejde vore bedste bestræbelser, og samtidig, at vi har undgået upraktiske og farlige alternativer.”⁶ Bülow indså, at de fleste tyskere, lige som de fleste europæere, ønskede to ting af deres regering: fred, hvis det var muligt; militær sejr, hvis det var nødvendigt.

I løbet af det 19. århundrede begyndte ideen om, at krig skulle og kunne undgås, at underminere den antagelse, der gennem menneskehedens historie har gjort sig gældende hos de fleste mennesker, at krig var lige så meget en del af livet som lidelse og død. For nogle få krigere og deres fortalere blev krig traditionelt set som en mulighed for heroiske bedrifter og materielle gevinster; men for størsteparten af menneskeheden - og især for de ulykkelige mænd og kvinder, som krigen ramte - betød krig plyndrende soldater, ødelagte afgrøder og nedbrændte landsbyer. Som den mest destruktive af Apokalypsens Fire Ryttere blev krig ofte ledsaget af hungersnød, pest og sult. Det var først i det 18. århundrede, at nogle

få filosoffer, så som Immanuel Kant, begyndte at argumentere for, at krig kunne forvises fra civiliserede samfund, og at den snarere var en sygdom, som skulle overvindes, end en plage, som skulle udholdes. ”Krig synes at være lige så gammel som menneskeheden”, skrev Sir Henry Maine i midten af det 19. århundrede, ”hvorimod fred er en moderne opfindelse.”⁷

Troen på muligheden for fred havde sin baggrund i dele af den moderne erfaring, inklusive den optimistiske opfattelse af den menneskelige natur, som man sædvanligvis forbinder med oplysningen. I det 19. århundrede havde den ekstraordinære økonomiske vækst, som omdannede Europa og meget af verden, udgjort oplysningens frodigste og mest indflydelsesrige kilde. Denne vækst syntes at gøre krig upraktisk og unødvendig. Den franske økonom Jean Baptiste Say argumenterede eksempelvis for, at krig ganske enkelt ikke betalte sig: ”Selv den heldigste krig er en meget stor ulykke ... erobring er aldrig omkostningen værd.”⁸ Says britiske samtidige, kvækerindustrimanden John Bright, hævdede, at ”intet kunne være så tåbeligt, intet kunne være så forrykt, som hvis en handelsnation fører krigspolitik ... enhver fred er bedre end den mest succesfulde krig”.⁹ Handelsverdenen var en verden af individer og virksomheder, som konkurrerede fredeligt om økonomiske fordele - ikke en verden af stater, som kæmpede for overlevelse. I denne handelsverden, skrev den britiske politiske økonom Richard Cobden, fungerede markedets love som tyngdekraften i universet og ”fører mænd sammen, tilsidesætter race, trosmæssige og sproglige modsætninger og forener os i den evige freds bånd”.¹⁰ I takt med at disse kommercielle bindinger knytter mennesker sammen, ville stater og politikkers rolle nødvendigvis mindskes. ”Gennem perfektionering af samkvemmet og sikring af landenes afhængighed af hinanden vil,” hævdede Cobden i 1842, ”den fri handel uvægerligt fjerne regeringernes magt til at kaste deres befolkninger ud i krig.”¹¹

Det er ikke overraskende, at økonomisk motiverede fortalere for fred var særligt fremtrædende i England, frihandelens epicenter

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

og det mest civile samfund i Europa – og tillige, ikke tilfældigt, en stat der var beskyttet mod aggression af sin geografi og verdens stærkeste flåde.

Fredsbevægelsen fik støtte fra mange forskellige kilder. Nogle kristne var af religiøse grunde modstandere af al vold. Mange socialister betragtede international krig som en anden form for udnyttelse og klassekonflikt, og en mangfoldighed af humanister fordømte krig på grund af den lidelse, den skabte. Denne moralske afsky var måske bedst personificeret i baronesse Bertha von Suttner, hvis populære roman fra 1889, *Die Waffen nieder* (dansk udgave ”Ned med Vaabnene”), demonstrerede krigens grusomhed og spild ved at optegne dens indvirkning på en familie af østrigske aristokrater, som lignede hendes egen meget.

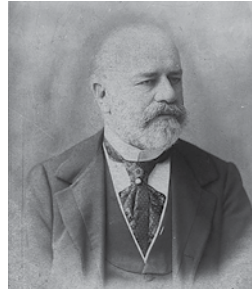
Selv om pacifisme – udtrykket blev første gang brugt i 1901 – var en del af den europæiske debat igennem det 19. århundrede, kan vi i 1890'erne finde en ny pågående stemning i den offentlige debat om faren for krig og nødvendigheden af fred. Blandt de mest fremtrædende udtryk for denne stemning var en monumental bog, *The Future of War*, som første gang udkom i 1898 i en seksbinds, fire tusinde sider stor russisk udgave, og derefter blev offentliggjort i fransk og tysk oversættelse, samt i en stærkt forkortet engelsk udgave. Bogens forfatter var Ivan Bloch, der begyndte livet som omvandrende sælger i Warszawa, og som i en alder af seksogtyve havde skabt sig et ry (og sin første million rubler) ved at bygge jernbaner for den russiske regering. I henhold til Bloch læste Nikolaj II, der var blevet zar i 1894, den russiske originaludgave af *The Future of War* og indkaldte ham til en diskussion af de spørgsmål, bogen rejste; derefter besluttede zaren sig for at sponserere, hvad der skulle blive til Haagkonferencen i 1899. Bloch døde pludselig i december 1901, mens han stadig var dybt engageret i at forkynde krigens formålsløshed.

Blochs energi, intellekt, rigdom og magtfulde forbindelser gjorde ham til et velkomment medlem af den europæiske fredsbevægelse, meget eftertragtet som taler, økonomisk støtte og som

gæst ved festmiddage. Men han delte ikke mange af sine allieredes værdier og antagelser. Bloch fastholdt, at i modsætning til hans ven Suttners kritik af krigen var hans mere baseret på videnskabelig analyse end på følelser. I modsætning til de religiøse pacifister havde han ingen moralske indvendinger mod krig som sådan; han mente for eksempel ikke, at det var muligt at undgå det, han kaldte ”grænseklammerier”, som var endemiske på Balkan, eller de mindre konflikter, som ethvert imperium blev involveret i.¹²

Blochs udgangspunkt var den karakteristisk moderne overbevisning om, at han levede i en tid som ingen anden. Han mente,

Bertha von Suttner (1848-1914), her i et foto fra 1886, og Ivan Bloch (1836-1902) stimulerede med deres meget forskellige bøger, *Die Waffen nieder* og *The Future of War*, den gryende fredsbevægelse.

at krigen gennem de seneste to årtier var blevet forandret til uken-delighed, hvilket gjorde den samlede historiske erfaring værdiløs, når det drejede sig om at forstå karakteren og konsekvenserne af væbnet kamp. Bag denne omdannelse af krig lå den samme proces, som havde forandret så mange andre af det moderne livs aspekter: anvendelsen af moderne teknologi til at producere og distribuere goder. Det indlysende eksempel, fremførte Bloch som et argument, var det småkalibrede, magasinfødede bagladegevær, som var blevet indført af hver eneste europæiske hær. Disse geværer revolutionerede kamp ved kraftigt at forøge infanteristens træfsikkerhed (op til 2.000 meter) og skudhastighed (fra 1,5 til 4 eller 5 skud per

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

minut). Direkte angreb mod fjendtlige stillinger var nu så godt som umulige. Troppernes desperate forsøg på at undslippe fjendtlig ild ville tvinge dem til at sprede sig; herved ville slagmarken blive udvidet, hvilket i stigende grad ville vanskeliggøre føring af og kontrol med de kæmpende. Begge sider ville grave sig ned; spaden ville erstatte bajonetten som nøglen til overlevelse. Resultat ville være, at slag endte i dødvande, og at selve krigen ville trække ud uden sejr eller nederlag. Det er ikke overraskende, at H.C. Wells, en af Blochs mange beundrere, i 1916 fra vestfronten skrev, at han var vidne til "Blochs krig".¹³

Den store bedrift i Blochs bog var ikke hans omfattende diskussion af det moderne våbenarsenal – det meste af den diskussion var almindelig i den militære faglitteratur –, men snarere den kraftfulde forståelse af, hvorledes disse våben ville forandre krigens politiske og sociale betydning. Bloch var klar over, at det langtrukne og ødsle forbrug af ressourcer, som var nødvendigt for våbenproduktionen, ville lægge enorme byrder på samfundet som helhed; mens dets soldater blev dræbt på slagmarken, ville den civile befolkning blive konfronteret med social uro, materielle mangler og voldsom beskatning. Disse afsavn ville gøre det vanskeligere at afslutte krige, fordi den vindende side ville skulle kræve stadig større kompensation for det, den havde lidt, mens "afbrydelsen af de militære operationer uden opnåelse af de forventede resultater [på de besejredes side] let vil fremkalde revolutionære bevægelser".¹⁴ I sidste ende ville den sociale struktur opløses, og den politiske orden bryde sammen. Fremtiden for krig, skrev Bloch, var "ikke kamp, men sult, ikke drab på mænd, men udmattelse af nationer og opløsningen af hele den sociale struktur". Fordi krig ikke ville bringe andet end ødelæggelse, var den mere meningsløs end ond – eller med andre ord: Krig var ond, netop fordi den var så meningsløs.

* * *

Lederne af fredsbevægelsen anså Haagkonferencen i 1899 som et tegn på, at historien var på deres side. For eksempel hilste baronesse von Suttner zarens invitation som en ”ny stjerne på den kulturelle himmel”.¹⁵ Hun var overbevist om, at verden aldrig ville blive den samme igen. Suttner, Bloch og mange andre mødte op i Haag i håb om at omvende nogle af magthaverne. Bloch holdt en serie på fire velbesøgte forelæsninger om, hvorfor det ikke længere gav nogen mening at føre krig; de øvrige blandede sig så ofte som muligt med de delegerede ved formelle receptioner eller intime middagsselskaber, hvor de ivrigt lyttede efter ethvert tegn på håb og opmuntring.

Ansporede af, hvad de betragtede som en stigende anerkendelse af den moderne krigs potentielt katastrofale virkning, intensiverede medlemmer af den europæiske fredsbevægelse i det tidlige 20. århundrede deres bestræbelser. I hvert land stiftede eller udvidede pacifister organisationer, som var viet til fredens fremme. De afholdt konferencer og konventer, udgav tidsskrifter og sponsorerede foredrag om krigens onder. To internationale institutioner, *Universal Peace Congress* og *Interparliamentary Conference*, afholdt årlige møder; efter 1892 opretholdt de begge et fast kontor i Bern i Schweiz. I 1903 skænkede den amerikanske industrimand Andrew Carnegie et ”Fredspalads” til Haag, som skulle være sæde for Den Internationale Domstol, der var blevet stiftet i 1899. Selve paladset stod færdigt i sommeren 1913, blot et år før Den Store Krig begyndte.

Trods de intensive bestræbelser på internationalt samarbejde var der fortsat nationale forskelle inden for fredsbevægelsen, ligesom der var en filosofisk adskillelse mellem religiøse og sekulære grupper og en ideologisk mellem socialister og liberale. Nogle fredsaktivister lagde vægt på afrustning, fordi de mente, at våbenproducenter opmuntrede til aggression og fjendtlighed; andre så mægling som en vej til at bilægge stridigheder; nogle opmuntrede til udvikling af institutioner som *Carnegie Endowment for International*

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

Peace, der blev stiftet i 1910; andre derimod, såsom medlemmerne af *Anglo-German Friendship Society*, fokuserede på de potentielle konfliktkilder, som syntes at være særlig farlige. Denne mangfoldighed afspejlede bevægelsens bredde og forskelligartede energi, men den svækkede også dens indflydelse på beslutningstagerne og den offentlige opinion.

I 1907 var Haag scene for Anden Internationale Fredskonference. Denne gang kom initiativet ikke fra Rusland, men fra USA, hvis oprindelige invitation i 1904 havde måttet henlægges, indtil den krig, som netop da var brudt ud mellem Rusland og Japan, var forbi. Den anden konference var større (44 nationer var repræsenteret),

Anden Internationale Fredskonference i 1907; plenum i Riddersalen i Haag.

bedre forberedt, mere udførligt organiseret og varede betragteligt længere end den første. Skønt fredsløbbyen var stærkt tilstede – den britiske journalist W.T. Stead publicerede en dag-til-dag-beretning, der var helliget drøftelserne – fornemmede man ikke de håbefulde forventninger, der otte år tidligere havde bevæget mennesker som Bertha von Suttner. Blandt deltagerne herskede der endog mere åbenlys mistillid og dyb kynisme. For eksempel instruerede kansler

von Bülow sine delegerede om at underskrive den konvention, som i tilfælde af krig ville give garanti for neutralitet, selvom de tyske krigsplaner omfattede en invasion af det neutrale Belgien. ”I fredstid bør vi ikke fremkalde mistillid”, skrev Bülow, ”i krig vil vi gå hensynsløst frem.”¹⁶ Som denne bemærkning antyder, så ønskede regeringerne i 1907, som også i 1899, ikke at fremstå som indifferente over for fredssagen, selv om de fortsat var uvillige til at kompromittere deres evne til at føre krig.

I 1910 viste der sig en ny stjerne sig på det pacifistiske firma-ment, da en ukendt britisk journalist ved navn Norman Angell udgav *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage* (dansk udgave ”Det store bedrag”, 1910). Den skulle blive en af det tidlige 20. århundredes største bestsellere. Angells bog, som blev revideret og genoptrykt adskillige gange og oversat til en halv snes sprog, blev diskuteret vidt og bredt, rost og angrebet.¹⁷ ”Angellisme” blev en særlig strømning inden for den europæiske fredsbevægelse. I 1913 var der i Storbritannien halvtreds Norman-Angell-klubber og ti Norman-Angell-diskussionsforeninger. Med støtte fra nogle rige velgørere og et tilskud på tredive tusind pund fra *Carnegie Endowment* spredte Angell sit budskab gennem en serie af foredragsturneer og et månedlig tidsskrift, *War and Peace*. Skønt Angell levede frem til 1967, skrev mange flere bøger og tog en mangfoldighed af sager op, forblev *The Great Illusion* grundlaget for hans succes, som i 1931 indbragte ham et ridderskab og to år senere Nobels Fredspris. I 1935 placerede den amerikanske historiker Charles Beard *The Great Illusion* som nummer ti blandt de femogtyve vigtigste værker fra det seneste halve århundrede - efter Karl Marx’ *Kapitalen*, men før Oswald Spenglers *Vesterlandets undergang* og John Maynard Keynes’ *Freden og dens økonomiske Følger*.

Født som Ralph Norman Angell Lane i Lincolnshire i 1872 voksede Angell op i en stor, tryk, men ikke rig provinsfamilie. I betragtning af den målrettethed, der karakteriserede anden halvdel af Lanes liv, var hans tidlige karriere mærkværdig rastløs: Han

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

gik på adskillige skoler, havde forskellige job og tilbragte syv år i USA - blandt andet nogen tid i Mekkaet for de rodløse, det sydlige Californien. Efter at være vendt tilbage til Europa arbejdede han som journalist i Frankrig og blev efter nogen tid ansat af Lord Northcliffe til at lede Paris-udgaven af *Daily Mail*. For at holde sin bog adskilt fra sit job som journalist besluttede Ralph Lane at kun anvende sine to midterste navne, da han udgav *The Great Illusion*. Så i en alder af fyrrer blev han til Norman Angell. Med sin ny identitet fik han en ny karriere; i 1912 forlod han ansættelsen hos Northcliffe for en ny opgave i tilværelsen: for som freelance forfatter og forelæser at overbevise europæerne om, at krig kun kunne føre til en katastrofe.

Som de fleste indflydelsesrige bøger var *The Great Illusion* ikke særlig original; dens succes var et resultat af Angells evne til at give kendte ideer en markant formulering og overbevisende vigtighed.

Norman Angell (1872-1967), her i et foto fra 1913, tre år efter udgivelsen af hans indflydelsesrige bog *The Great Illusion*. I 1933 modtog Angell Nobels Fredspris.

Lige som Bloch indledte han med overbevisningen om, at den traditionelle forståelse af krig og fred ikke længere passede på den nutidige verden: "International politik er stadig domineret af begreber, der er anvendelige på vilkår, som det moderne livs indretning helt og aldeles har afskaffet." Den drivende kraft bag "det moderne livs indretning" var arbejdsdelingen – et vedholdende element i den moderne økonomi -, som nu blev udbygget med det, Angell kaldte en "kommunikationsevne": Det ekspanderende netværk af økonomisk, social og kulturel interaktion, som vi i dag kalder

globalisering. Gennem en umådelig forøgelse af potentialet for arbejdsdeling, både nationalt og internationalt, uddybede og intensiverede globaliseringen de økonomiske forbindelser og den gensidige afhængighed. Kvantitative ændringer i handelsrelationer, som havde eksisteret længe, skabte nu en kvalitativ omdannelse af den globale økonomi. Alt dette gav et uigendriveligt bevis for Cobdens påstand om, at enhver nation ville tabe, hvis den globale økonomi blev forstyrret af krig; jo længere krigen varede, desto større ville ødelæggelsen blive.

Angell hævdede, at ekspansionen af den globale økonomi grundlæggende havde forandret karakteren af og kilden til den rigdom, som ikke længere baserede sig på kontrol over territorium eller ressourcer. Tidligere tiders erobrere havde besat værdifuldt land eller taget værdier som guld og ædelstene med sig. De aktier, kontrakter og garantier, som repræsenterede rigdom i den moderne æra, var imidlertid immaterielle, og deres værdi afhang af et sårbart system af institutioner, hvis forstyrrelse ville skade såvel sejrherer som besejrede. En sejrende magt ville ikke være i stand til at genvinde krigens omkostninger gennem territorial anneksion, fordi den direkte kontrol over et territorium ikke skabte økonomiske fordele. For eksempel fik Tyskland langt mere økonomisk udbytte af sin handel med Latinamerika, hvor det ikke besad territorier, end det gjorde af sin dyre erobring af Alsace-Lorraine i Den Fransk-preussiske Krig. Monetære krigsskadeerstatninger, der blev pålagt slagte stater, var ligeledes værdiløse; de svækkede ganske enkelt en potentiel handelspartner uden at berige modtageren, således som det skete, da Frankrig blev tvunget til at betale en betragtelig krigsskadeerstatning til Tyskland efter nederlaget i 1871. Det var derfor en illusion at mene, at national rigdom og trivsel var betingede af militær magt, således som eksemplet med en økonomisk blomstrende, men militært svag stat som Schweiz viste det. Men det var en endnu farligere illusion at mene, at en militær sejr, hvor fuldkommen og prisbillig den end måtte være, øgede sejrherrens magt. Krig var nyttesløs for alle involverede, eftersom den ikke var i stand

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

til at sikre, hvad Angell anså for at være ”de moralske og materielle mål, som udgør et moderne, civiliseret folks behov”.

Lige som Bloch var Angell ikke pacifist i ordets rene betydning. ”Jeg afviser ikke modstand”, skrev han i 1914. ”Jeg mener, at aggression skal og bør mødes med modstand, og jeg ville stemme for et hvilket som helst beløb, som måtte være nødvendigt til dette formål ... til sidste penny og sidste mand.”²⁰ Han havde også en stærk tro på nødvendigheden af orden, som ”civiliserede” stater skulle gennemtvinge med brug af magt om nødvendigt. Erobring med det mål at opnå national ekspansion var forkert og uproduktivt, men erobring med det mål at skabe et ordentligt samfund var rigtigt og progressivt. For eksempel mente Angell, at det havde været forkert af tyskerne at annektere Alsace-Lorraine i 1871, men at USA havde gjort det rigtige, da det annekterede Californien. En tilsvarende argumentation ledte ham til at hævde, at Storbritannien ikke skulle modsætte sig de tyske bestræbelser på at skabe orden i Mellemøsten. ”Det er mere i den generelle interesse” – hvis interesse oplyser Angell ikke – ”at have et velordnet og velorganiseret Lilleasien under tysk indflydelse end at have et uorganiseret og kaotisk, som vil være selvstændigt.”²¹ Hære var nødvendige og effektive, når de udførte en politistyrkes funktion ved at skabe betingelser, hvorunder handelen kunne blomstre, fordi dette tjente det internationale samfunds interesser, ikke en særskilt stats.

Sådanne meninger gjorde ikke Angell vellidt hos mange af hans tidligere allierede i fredsbevægelsen. E.G. Smith, som længe havde været modstander af enhver form for krig, frygtede, at under Angells indflydelse ville folk ”gradvist miste den tro og moralske entusiasme, som havde gjort fredsbevægelsen levende.”²² ”*The Great Illusion* vil måske overbevise nogle mennesker om, at ”krig ikke betaler sig”, men det er ikke nok til at modstå nationalistisk feber, sagde Smith. ”Angells vaccination vil ikke redde dem.”

I realiteten var Bloch og Angell fortalere for en ny form for pacifisme solidt funderet på en realistisk vurdering af de moderne livsvilkår. Deres ideer havde en hel del tilfælles med traditionerne

i liberal tænkning, som også fremhævede den omdannende styrke i teknologiske innovationer og kommercielle relationer. Men hverken Bloch eller Angell anså disse udviklinger for nødvendigvis at være fredelige; de delte ikke Kants overbevisning om, at demokratiets fremvækst ville skabe en fredelig verden, eller Richard Cobdens om, at handel ville gøre krig umoderne. I stedet var deres håb for fremtiden grundet i frygt: frygt for den moderne krigs muligheder for at skabe endnu mere dødbringende våben og ødelægge det sårbare netværk, som det moderne liv baserede sig på. Ved at gøre mennesker bange for krigens destruktive kapacitet håbede de at kunne overbevise dem om, at den var nyttesløs. Alfred Nobel, hvis opfindelse af dynamit havde gjort så meget for at gøre krig mere destruktiv, forudså dette argument, da han skrev: ”Jeg ville ønske, jeg kunne skabe et stof eller en maskine, der vil være så frygtelig effektiv til at forårsage omfattende ødelæggelse, at krig herved ville blive fuldstændig umulig.”²³ Frygteligt effektive drabsmaskiner formede karakteren af krigsførelsen i det 20. århundrede frem til juli 1945, hvor eksplosionen af en nuklear anordning i ørkenen i nærheden af Los Alamos opfyldte Nobels makabre forhåbning.

* * *

Der var kun få fornuftige mennesker, som tvivlede på, at en større krig mellem de europæiske magters hære med deres enorme reserver ville blive en risikabel affære fyldt med potentielt ubehagelige overraskelser. Men der var også mange, som mente, at krig kunne være nødvendig i forfølgelsen af et eller andet fundamentalt vigtigt mål eller – mere sandsynligt – i forsvaret af statens eksistens. For disse mennesker var Blochs og Angells argumenter farlige, fordi de undergravede den nationale vilje, som sejr i en moderne krig i sidste ende afhang af. Historikere har ikke viet megen opmærksomhed til fredsbevægelsen i det tidlige 20. århundrede, men mange europæere betragtede den på den tid med såvel interesse som ængstelse.

Ivan Blochs forudsigelser om krigens fremtid fremkaldte for

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

eksempel en række skarpe angreb fra eksperter i militære forhold. En af Blochs tidligste og hårdeste kritikere var Hans Delbrück, professor i militærhistorie på universitetet i Berlin og redaktør af *Preussische Jahrbücher*, et indflydelsesrigt politisk tidsskrift. Efter utålmodigt at have affærdiget Blochs akademiske kvalifikationer fokuserede Delbrück på hans grundlæggende argument om, at moderne våben havde gjort krig for destruktiv til at blive udkæm-

Den tyske historiker og politiker Hans Delbrück (1848-1929) (t.v.) og den amerikanske flådeofficer og søkrigsteoretiker Alfred T. Mahan (1840-1914) mente, at krig var uundgåelig, henholdsvis at krig var nødvendig i opretholdelsen af international orden.

pet. Hvorfor, spurgte Delbrück, skulle vi tro på det? Krig havde altid været frygtelig, og alligevel havde stater gennem historien bekæmpet hinanden. Og hvis våbnenes ødelæggelseskraft gjorde krig mindre sandsynlig, så ville afrustning tydeligvis ikke bringe fred. Årsagen til, at det 19. århundredes europæiske magter havde tøvet med at gå i krig, var netop, at de var så stærkt rustede; at reducere disse våben ville ganske enkelt gøre krig mere sandsynlig. Delbrück indså, at de moderne økonomier var sårbare over for forstyrrelser fra krige, men han var overbevist om, at stater ville finde måder at overleve på og vende økonomiske våben til deres egen fordel. Under alle omstændigheder ville frygten for økonomiske forstyrrelser ikke få folk til at opgive krig. Og det skulle de heller ikke. Der var stadig argumenter for at gå i krig; blandt dem var Tysklands kamp for en fair andel af verdens ressourcer, hvilket Delbrück anså for ”noget,

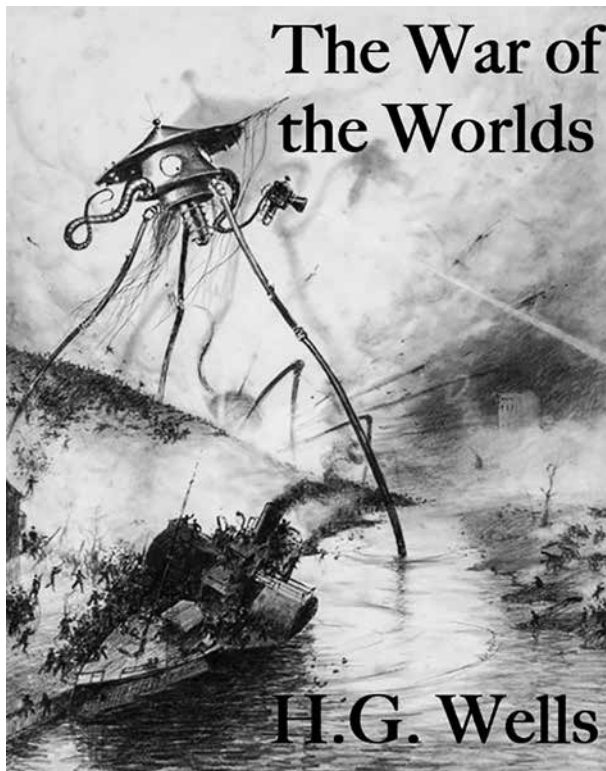
der er værd at besidde, selvom det skal købes med en hel del blod".²⁴

At der stadig var noget, som var værd at kæmpe for, var også det centrale budskab i Alfred Thayer Mahans lange kritik af Norman Angell, som han publicerede i *North American Review* i 1912. Mahan var på det tidspunkt 72 år og udtrådt af aktiv tjeneste, men han blev stadig betragtet som verdens førende sømagtsteoretiker. Som mange militærfolk var han foruroliget over den stigende popularitet hos den bevægelse, som ønskede at fjerne brugen af magt over hele verden. Mahan mente, at pacifisme grundlæggende var forkert: For det første fordi lov og orden – ”fra den enkelte politimand til den endelige appelinstant”²⁵ – var afhængig af en troværdig trussel om magtanvendelse; for det andet fordi krig undertiden er nødvendig og retfærdig. Angells største fejl var, hans antagelse om, at nationer kæmpede for materiel gevinst, og at fordi krig ikke kunne betale sig, så var den ikke værd at udkæmpe. Mahan hævdede, at nationer sædvanligvis gik i krig for et eller andet højere formål. Gennem de sidste halvtreds år havde mænd kæmpet for at afslutte slaveriet, for at skabe nationer, for at befri sig fra tyranni og for at forsvare deres medfødte rettigheder. Stillet over for disse højere mål var Angells tarvelige beregninger af gevinst og tab irrelevante. Sådanne beregninger betød heller ikke meget i den større kamp, hvori Mahan var dybt engageret – den apokalyptiske kamp mellem kristendommen og ondskabens kræfter, hvis udfald i sidste ende ville blive bestemt af sværdets magt. Hvis Europas nationer afrustede, ville selve civilisationen bryde sammen, advarede han.

I Storbritannien, hvor fredsbevægelsen var stærkere end noget andet sted i Europa, var pacifismens kritikere især bekymrede over dens indflydelse på den nationale vilje. Disse kritikere hævdede, at britisk pacifisme baserede sig på en misforstået følelse af usårlighed, som opmuntrede velmenende englændere til at fordybe sig i deres private liv og til at stræbe efter materiel velstand på bekostning af den nationale sikkerhed. For at advare deres landsmænd mod en sådan selvtilfredshed skabte en række britiske forfattere fiktive beretninger om fremmede invasioner, en genre som indled-

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

tes med oberst George Tomkyns Chesneys *The Battle of Dorking: Reminiscences of a Volunteer*, som først blev trykt I *Blackwoods Edinburgh Magazine* i 1871, og kulminerede i 1913 med et populært skuespil af Saki (H.H. Munro), *When William Came*. Chesneys

Omslagsillustration til *War of the Worlds* udført af den brasilianske kunstner Henrique Alvim Corrêa (1876-1910).

klassiker fastslog genrens centrale budskab, at et militært nederlag var et resultat af en materialistisk civilisation. Hans hovedperson, en ældre veteran fra slaget ved Dorking, det fiktive sted for den afgørende tyske sejr, forklarer sine børnebørn, at overdreven velstand, individualismens nedbrydende effekt og den forkerte tro på, at ”vi levede i en handelens årtusinde, som aldrig ville slutte”, havde ladet det engelske samfund været uforberedt på at modstå

tysk aggression. Lektien var klar: ”En nation, som var for egoistisk til at forsvare sin frihed, kunne ikke være egnet til at fastholde den.”²⁶ Det var lige netop denne egoisme – defineret som økonomisk egeninteresse – som havde fået Cobden til at tro og Angell til at håbe, at krig var unødvendig.

Ingen skabte en mere foruroligende beretning, om hvad en fremtidig krig kunne betyde, end H.G. Wells. Lige som Chesney og mange andre var Wells slået af, hvorledes det moderne samfunds selvtilfredshed og egoisme gjorde det sårbart for angreb udefra. Handlingen i *War of the Worlds* (dansk oversættelse: *Klodernes kamp*), som udkom i 1898, sættes i gang af invaderende rumvæsener, men de forbliver utydelige figurer uden stemme eller personlighed. Romanens egentlige emne er ikke marsboerne, men reaktionen i det britiske samfund, som hurtigt splittes i tusindvis af konkurrerende grupper. Da de invaderende bomber London, ”skyllede en brusende bølge af frygt gennem verdens største by ... strømmen af flygtninge voksede hurtigt til en rivende flod, som oppiskede en skummende tumult omkring jernbanestationerne, skyllede frem i en frygtelig kamp om skibene på Themsen og strømmede ad enhver mulig kanal mod nord og øst.”²⁷ Ved middagstid er den offentlige orden brudt sammen, hvilket medfører en ”hurtig koncentration af samfundsmassen”. Til slut, da fjenden er blevet udslettet af sygdom, synker menneskeheden tilbage i samme selvtilfredshed, som den var blevet vækket så brutalt af – stadig ikke rede til at møde de farer, som med sikkerhed ligger forude.

Kapitlet om krig i Wells' *Anticipations of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress upon Human Life and Thought* (1901) viser indflydelsen fra Ivan Blochs *Future of War*. Lige som Bloch pointerede Wells, hvorledes teknologien havde gjort krig mere dødbringende og gjort det vanskeligere at opnå afgørende sejre, men han gav et mere levende billede af disse nye drabsmaskiner, som omfattede kampvogne, ubåde og især fly. I 1908 skrev han: ”Intet menneske kan angive grænserne for ødelæggelserne fra en stor europæisk konflikt, hvis den skulle opstå i nær fremtid, og det

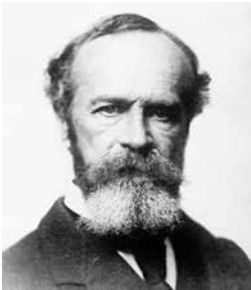
At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

snarlige indtog af flyvende maskiner åbner en verden af frygtelige muligheder.”²⁸ Wells var blandt de første til at indse, at sejr på slagmarken ikke længere ville beskytte en stat mod ødelæggelse, idet fly ville kunne angribe civile mål og skabe ”ufattelig panik” i befolkningen. Hvem kunne forudsige ”hvilken desperationens vildskab disse nye tilstande vil kunne udløse i menneskets sjæl?”

I betragtning af Wells’ evne til at forestille sig, hvorledes en moderne krig ville blive, er det ikke overraskende, at han håbede på ”en universel fred, en sammenlægning af nationale enheder i loyalitet over for Verdensstaten”. Det er derimod overraskende, at han anså det seneste halve århundredes vækst i militære institutioner for ganske positiv. Uden det, Wells kaldte ”militære påtrængende nødvendigheder”, ville det nutidige samfund ikke være i stand til at overvinde dets ”private selvskhed” og acceptere den disciplin, der var afgørende for overlevelse. Våben var ikke til så stor fare for civilisationen som ”de udisciplinerede kræfter i den kollektive bevidsthed”, der ville kunne slippe dem løs. I sine optimistiske øjeblikke forudså Wells en gradvis omdannelse af militære institutioner til instrumenter for fremskridt. Værnepligt ville blive en fase, som ”massen af menneskeheden vil skulle gå igennem og derved lære noget, som ikke kan læres på nogen anden vis”. Kun efter at mennesker havde opnået den ”orden og disciplin, den tradition for tjeneste og loyalitet, for fysisk egnethed, ubetinget indsættelse af egne kræfter og universelt ansvar”, som militære institutioner gav, ville universel fred blive mulig og ønskelig. Militarisme var med andre ord et nødvendigt skridt mod en verden uden krig.

Den amerikanske filosof William James fremsatte et meget lignende argument i sit bemærkelsesværdige essay ”The Moral Equivalent of War”, som han første gang præsenterede som en forelæsning på Stanford University i 1906. Skønt James var modstander af international vold, anerkendte han ikke desto mindre, at krig var ”den blodbestænkede sygeplejerske, som trænede samfund i sammenhængskraft”.²⁹ Uden krig ville samfundet være i fare for at miste sin energi, heroisme og vilje til selvopofrelse. Han mente, at fred ikke

er nogen god ting, med mindre staten holdt fast ved ”nogle af de gamle elementer af militær disciplin”.³⁰ Dette kunne ske ved hjælp af en national arbejdstjeneste i kulminer og støberier, på fiskebåde og på byggepladser, hvor unge mænd ville lære den robusthed og selvbeherskelse, som var nødvendig for personlig integritet og social fremgang. Kun få år senere skulle ideer som disse, uden deres pacifistiske iklædning, medvirke til at overbevise intellektu-

(f.v.) Den amerikanske psykolog og filosof William James (1842-1910), den franske læge og socialpsykolog Gustave Le Bon (1841-1931) og den tyske officer og militærhistoriker Friedrich von Bernhardi (1849-1930) mente på forskellig vis, at militæret var afgørende for borgernes disciplinering og samfundenes sammenhængskraft.

elle som John Dewey og Walter Lippmann om, at en intervention i den europæiske krig ville give nyt liv til den amerikanske politik og det amerikanske samfund.

Som mange intellektuelle ved århundredskiftet mente Wells og James, at de bånd, som holdt samfundet sammen, var ved at miste deres elastiske styrke; materialisme, atomisering og selviskhed var ved at blive uundgåelige karaktertræk i den moderne tilværelse. Denne frygt fik et kraftfuldt udtryk i en af periodens indflydelsesrigeste bøger, Gustave Le Bons *La Psychologie des Foules* (dansk udgave ”Massernes psykologi”, 2005), der udkom første gang i 1895, blev genoptrykt femogfyrre gange og oversat til sytten sprog, inklusive en meget læst engelsk version med titlen *The Crowd*. For Le Bon er den brede befolkning en udpræget moderne social entitet. På mange måder ligner den den pøbel, der flygtede ud af London

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

i Wells' *War of the Worlds* –splittet, ustyrlig, let at manipulere og tilbøjelig til at gå i panik. Le Bon hævdede lige som Wells, der læste og beundrede hans værk, at militær disciplin var den bedste vej til at overvinde de opløsende kræfter, som skabte folkemængder, og dermed til at genskabe orden og sammenhængskraft i et samfund. I *La Psychologie Politique et la Défense Sociale*, som udkom i 1910, anbefalede han den "militære ånd" som det eneste middel, der var tilbage til at give Frankrig "tålmodighed, fasthed og en vilje til selvopofrelse".³¹ Dette "sociale bindemiddel" af patriotisk militarisme, ville gøre det muligt for Frankrig at overvinde den dobbelte fare fra opløsning og nederlag, den snigende indflydelse fra pacifisme og socialisme og den konstante trussel fra den tyske militærmagt.

Samfundskritikere som Le Bon mente almindeligvis, at deres eget land var særlig sårbart over for uorden og opløsning. Så det er ikke overraskende, at bekymringerne blev gentaget af tyske teoretikere, som altså frygtede, at det moderne samfund og i særlig grad det tyske samfund var ved at miste den sammenhængskraft, der var nødvendig for militær heroisme. Friedrich von Bernhardi, tidligere chef for et armékorps og leder af Generalstabens Historiske Sektion, noterede med forfærdelse, at en stor del af den tyske befolkning – og han mente naturligvis den urbane arbejderklasse – ikke længere følte sig forpligtet over for de nationale værdier. Fordi folk levede i nuet, ivrige efter at nyde dagligdagens fornøjelser, havde de tabt af syne den eksistenskamp, der var – som Heraklit havde skrevet det århundreder før Darwin – livets universelle lov. Wells og William James ville bestemt ikke have bifaldet Bernhardis glorificering af denne kamps militære aspekt; men på trods af forskelle i tone og hensigt var deres budskab i det store hele det samme: Faren for krig og militær disciplin henleder folks opmærksomhed på vigtigheden af et samfund hinsides den enkeltes liv. De ville alle have været enige i Bernhardis konklusion om, at militærtjeneste "ikke blot uddanner nationer i krigeriske færdigheder, men også generelt udvikler intellektuelle og moralske kvaliteter til fredstidens erhverv".³²

Skønt der ofte refereres til Bernhardis synspunkter som et

eksempel på en besynderlig tysk form for militarisme, var der tænkere som ham i enhver europæisk stat. Mahan i USA, Le Bon i Frankrig og mange andre europæere ville have været enige med den britiske general Sir Ian Hamilton, der var bekymret over – som han skrev det i 1905 –, at ”nutidens civilisation bliver stadig mindre egnet til at tilpasse sig antikkens standarder for militær dyd”.³³ Oxfords Spencer Wilkinson frygtede, at Storbritannien var ved at miste sin evne til at kæmpe. I 1910 sørgede han over, ”at vi er ophørt med at være en nation; vi har glemt vor status som nation og er blevet et konglomerat af klasser, partier, grupperinger og sekter.”³⁴ Hans kur mod denne lidelse var den velkendte kalden til tjeneste, bedst udtrykt i militærtjeneste, hvilket ville genskabe nationens selvspekt. Storbritanniens fremtid afhang heraf.

I realiteten har diagnoserne af det moderne samfund, således som de findes i bøger om og af pacifister og militarister, en slående lighed med hinanden. Bernhardt var for eksempel overbevist om, at en ”ukvalificeret længsel efter fred har i vore dage fået en ejendommeligt magt over mænds sjæle.” Den havde ”gjort de fleste civiliserede nationer blodfattige og afspejler et forfald i styrke og politisk mod.”³⁵ Hvis ikke denne forfaldsproces ændredes, ville nationen stå forsvarsløs over for sine fjender. Selv om Norman Angell talte om dem med andre ord, var det lignende udviklinger, han havde i tankerne, da han pegede på den aftagende rolle, som styrke spillede i det samtidige samfund, og han spekulerede på, om moderne mænd ville være i stand til at holde de instinkter og færdigheder, som krigsførelse krævede, i live. I sine mere optimistiske øjeblikke troede Angell på, at europæerne som et resultat af disse forandringer ville ”miste deres psykologiske impuls til at dræbe deres naboer”.³⁶ I ideerne hos både militarister og pacifister fandtes håb og frygt i en usikker sameksistens. Militaristerne håbede, at krig ville genskabe deres nationers kollektive vilje; de frygtede, at det moderne samfund ikke ville være i stand til at bestå den moderne kamps hårde prøve. Pacifisterne håbede, at samfundet var vokset ud af behovet for kamp; de frygtede, at hvis krigen kom, ville den fejle

At leve i fred og forberede sig til krig, 1900-1914

civilisationens sårbare strukturer af vejen.

Pacifisme og militarisme voksede frem samtidig; de forudsatte og styrkede hver især hinanden. I samfund, hvor krig blev taget for givet, er pacifisme utænkelig; krig kan, som sygdom og død, være ulyksalig, men den er også en uundgåelig del af livet. I sådanne samfund er militarisme unødvendig. Det kan være ønskværdigt at fejre krigerens dyder og at mindes hans heroiske handlinger; men der er intet behov for at tilkendegive, at krig i sig selv har et moralsk formål og en samfundsmæssig funktion. Kun det, at krig kunne forsvinde, gjorde det nødvendigt for dens fortalere at påstå, at kamp var modgiften til modernitetens sygdom, den bedste kur mod den samfundsmæssige svækkelse og det kulturelle forfald, som inficerede enhver nation. Opfindelsen af fred kunne derfor ikke adskilles fra opfindelsen af en ny form for militarisme, som skjulte den moderne krigs forfærdende detaljer bag et tæt retorisk forhæng.

* * *

Pacifisme og militarisme eksisterede side om side i et Europa, som levede i fred, men forberedte sig til krig. Hvem tilhørte fremtiden? Det er ikke et spørgsmål, der er helt så let at besvare, som det umiddelbart kan tage sig ud. Mange af Blochs forudsigelser om de moderne våbens destruktive kræfter viste sig at være korrekte, og det samme gjorde Angells advarsler om den moderne krigs katastrofale samfundsmæssige konsekvenser. Ikke desto mindre tog militaristerne og deres tilhængere – i det mindste i perioden mellem 1914 og 1945 – kontrol over magtfulde institutioner, mobiliserede enorme ressourcer og krævede disciplin og opofrelse af deres samfund. Gennem tredive år blev Europa formet efter kravene om krig. Først efter at Anden Verdenskrig grundigt havde miskrediteret militarismen, skete der atter et skifte i balancen, og der opstod en verden, hvori Le Bons og Bernhardis ideer forekom som artefakter fra en tid, som forlængst var passé.³⁷